

Małgorzata Malec

## WOLONTARIAT JAKO PRZESTRZEŃ UCZENIA SIĘ SENIORÓW

Wolontariat, pomimo rosnącej popularności, nie jest zjawiskiem wyłonionym z ponowoczesności. Początki idei wolontariatu widoczne są już w okresie po pierwszej wojnie światowej. Terminy pokrewne to: filantropia, o której w swoich dziełach pisał Bolesław Prus, grupy samopomocowe, organizacje pożytku publicznego (OPP), organizacje pozarządowe, organizacje non-profit (NGO) czy też trzeci sektor (3S). Jak wynika z badań CBOS-u 73% wolontariuszy to osoby młode<sup>1</sup>. Zaangażowanie w wolontariat dostarcza im wielu korzyści: szansę zdobycia doświadczenia, zaliczenie praktyki zawodowej, zawarcie nowych znajomości na polu zawodowym czy podróżowanie. Wolontariat – jak pokazują badania CBOS-u – jest też zwyczajnie modny<sup>2</sup>. Seniorzy natomiast, aby zaangażować się w wolontariat, często potrzebują zewnętrznej motywacji i akceptacji otoczenia. Badania na temat Zdrowia, Starzenia się i Emerytur w Europie (projekt SHARE – Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) wykazują, że w Polsce **mniej niż 4% osób powyżej 50. roku życia zajmuje się wolontariatem**<sup>3</sup>.

Zaangażowanie w wolontariat osób będących w późnej dorosłości albo nie jest widoczne, albo wolontarystyczne działania seniorów nie są właściwie nazywane i promowane. Emeryci dysponują zdecydowanie większą ilością czasu wolnego niż osoby młode. Są gotowi i chętni do bycia aktywnymi obywatelami, wolontariuszami, jednakże często są postrzegani stereotypowo, jako osoby pasywne, „zajmujące miejsce młodemu”, nieprzydatne i nieużyteczne. Można zatem postawić pytanie: czy wolontariat to aktywność dla seniorów? Czy jest to dla nich przestrzeń uczenia się? Próbę odpowiedzi na powyższe pytania podjęłam w niniejszym artykule.

Zrozumienie okresu starości i spojrzenie na niego z perspektywy rozwoju, transformacji i uczenia się wymaga, moim zdaniem, ciągle wielu poszukiwań badawczych. Wolontariat seniorów to jeden z obszarów, który jest w niewielkim stopniu rozpoznany w gerontologii.

---

<sup>1</sup> *Młody, bogaty, wykształcony, religijny – mit polskiego wolontariusza*, Warszawa 2011, <http://erw2011.gov.pl/static/upload/komunikat-2.pdf> [dostęp: 18.01.2013].

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> *Wolontariat seniorów*, <http://erw2011.gov.pl/pl/strony/seniorzy/> [dostęp: 8.01.2013].

Wielowątkowa struktura tekstu jest zaproszeniem czytelnika, w pierwszej części, do refleksji nad teoretycznymi rozważaniami nad uczeniem się starości przez całe życie, aktywnym starzeniem się oraz różnymi formami wolontariatu w kontekście wieku. Natomiast część druga jest empiryczną ilustracją wolontariatu seniorów w kontekście uczenia się i stanowi przyczynek do dalszych badań naukowych.

## Model uczenia się starości przez całe życie

Zgodnie z fazami rozwoju starość jest ostatnim etapem życia. Starzenie się jest zindywidualizowanym procesem. Jednostka w znacznym stopniu jest odpowiedzialna za jakość życia w starości. W moim przekonaniu starości uczymy się przez całe życie. Prezentowany model uczenia się starości zawiera trzy obszary: **uczenia się do starości**, **uczenia się przez obrazy starości** oraz **uczenia się w starości**<sup>4</sup>. Inspiracją do stworzenia niniejszego modelu były różne teorie: teoria aktywnego starzenia się<sup>5</sup>, teoria transformatywnego uczenia się<sup>6</sup> oraz teoria gerotranscendencji<sup>7</sup>. Trzy składowe obszary modelu są w ciągłym rozwoju i stanowią otwarty teren badawczy. Wchodzą w interakcje i wzajemnie się dopełniają, co przedstawia rysunek 1.

Uczenie się jest oczywistą i prostą zależnością wpisaną w bieg życia. To jedno z nielicznych zadań rozwojowych, które towarzyszy nam przez całe życie. Moim zdaniem każdy etap rozwojowy obliguje do świadomego pamiętania, że ciało nie jest maszyną, którą można „zresetować”, wymienić części, kiedy się popsują, że oprócz ciała jest jeszcze skomplikowany umysł. A istota ludzka jest śmiertelna i ulega procesowi starzenia się, niezależnie od naszej woli. To, na co mamy wpływ, to sposób, w jaki będziemy się starzeć. Sposób starzenia się – jak wynika z moich badań przeprowadzonych wśród polskich seniorów emigrantów w Szwecji<sup>8</sup> – w dużej mierze zależy między innymi od takich czynników, jak refleksja nad biegiem życia oraz umiejętność uczenia się starości.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

<sup>5</sup> B.L. Neugarten, R.J. Havighurst, S. Tobin, *Disengagement and patterns of aging*, [w:] B.L. Neugarten, *Middle Age and Aging: A Reader in Social Psychology*, Chicago 1968.

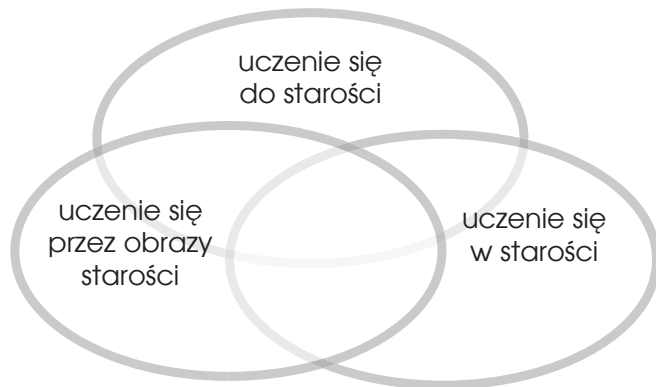
<sup>6</sup> J. Mezirow, *Transformative dimensions of adult learning*, San Francisco 1991; J. Mezirow, *Learning as Transformation. Critical Perspectives on a theory in progress*, San Francisco 2000.

<sup>7</sup> L. Tornstam, *Gerotranscendence. A developed theory of positive aging*, New York 2005.

<sup>8</sup> Przeprowadzone badania na Uniwersytecie Sztokholmskim były możliwe dzięki dwukrotnemu (wrzesień 2010 – luty 2011 oraz wrzesień 2011 – luty 2012) post-doc stypendium naukowemu otrzymanemu od Instytutu Szwedzkiego w ramach Visby Program. Przeprowadzałam wywiady narracyjne wśród polskich seniorów emigrantów w Szwecji, wśród osób po 60. roku życia, które przybyły do Szwecji około 30-40 lat temu. Uzyskany materiał badawczy jest na etapie analizy, a rezultaty moich badań naukowych są stopniowo publikowane (zarówno w języku polskim, jak i angielskim) w postaci artykułów w czasopismach naukowych; planowana jest też publikacja monografii.

Jak twierdzi Peter Jarvis<sup>9</sup> – szybko zachodzące zmiany w społeczeństwie powodują, iż nie wiemy (nie tylko starzy ludzie), jak ten świat może wyglądać już następnego dnia. Dlatego też, kiedy starzejemy się, nie powinniśmy być odsuwani na bok, ale powinniśmy kontynuować uczenie się i podążać za zmianami, z którymi każdego dnia jesteśmy konfrontowani.

Rysunek 1. Interakcje pomiędzy trzema obszarami uczenia się starości



Źródło: opracowanie własne.

Potrzeba całościowego uczenia się, także starości, powinna być promowana na wszystkich szczeblach edukacji formalnej oraz edukacji nieformalnej i pozaformalnej. Krótka charakterystyka trzech obszarów modelu uczenia się starości<sup>10</sup> – uczenie się do starości, uczenie się przez obrazy starości, uczenie się w starości – jest nie tylko teoretyczną refleksją nad uczeniem się starości przez całe życie, ale stanowi podstawę dla analizy zebranego materiału empirycznego.

### Uczenie się do starości

Dorosłość to ciągły proces dorastania, uczenia się, redefiniowania siebie – swojej tożsamości, swojego bycia w świecie, swoich relacji z innymi. Świat życia codziennego jest zarówno sceną<sup>11</sup>, jak i obiektem działań i interakcji. Jesteśmy w nim, zmieniamy go, aby realizować własne zamiary w jego ramach i w relacji z innymi<sup>12</sup>. Działamy w jego

<sup>9</sup> P. Jarvis, *Learning to be a Person in Society*, London–New York 2009.

<sup>10</sup> Szerszy opis i analiza modelu uczenia się starości zob. M. Malec, *Poszukiwanie recepty na starość – wyzwaniem dla edukacji dorosłych. Refleksje nad uczeniem się przez całe życie*, [w:] *Edukacyjne, kulturowe i społeczne konteksty starości*, red. M. Malec, Wrocław 2011.

<sup>11</sup> E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa 2000.

<sup>12</sup> A. Schütz, *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Kraków 2008.

obrębie i oddziałujemy na niego. W takim ujęciu świat życia codziennego ulega zmianie w działaniu i przez nie modyfikowane są nasze poczynania i projekty życia<sup>13</sup>. Uczymy się bycia w tym codziennym świecie przez współobecność i współdziałanie.

Uczenie się do starości nie jest zadaniem wpisanym w nasze codzienne życie, szczególnie kiedy jesteśmy młodzi. Młodość nie sprzyja myśleniu o tak odległym okresie, jakim jest starość. Refleksja na temat przemijania i starzenia się pojawia się najczęściej wtedy, kiedy odkrywamy pierwsze zmarszczki, zmiany w wyglądzie (np. siwe włosy) lub gdy pojawiają się problemy zdrowotne. Często nie dbamy o zdrowie, ciało, sprawność fizyczną i intelektualną. Nie uprawiamy sportów, stosujemy niewłaściwą dietę (np. *fast food*), oprócz pracy zawodowej nie mamy zainteresowań, pasji, czyli zapominamy o profilaktyce gerontologicznej<sup>14</sup>.

Jednym z zadań rozwojowych czekających na człowieka we wczesnej dorosłości i później kontynuowanym jest podjęcie pracy zawodowej<sup>15</sup>. Praca zawodowa odgrywa ważną rolę w życiu człowieka. Daje poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego, umożliwia realizację planów i marzeń, stabilizuje rytm dnia<sup>16</sup>. Wokół pracy organizujemy swoją codzienność. Utrata pracy lub przejście na emeryturę często wprowadza zagubienie, dezorganizację i powoduje zagubienie sensu życia. Zatem czy wolontariat nie mógłby być alternatywą dla pracy zawodowej po uzyskaniu emerytury?

### Uczenie się przez obrazy starości

Promowanie pozytywnych obrazów starości, obcowanie z nimi w przestrzeni mediów, kultury popularnej, przestrzeni publicznej jest jedną z możliwości uczenia się starości przez jej obrazy. Kultura popularna, jak określa ją Marek Krajewski<sup>17</sup>, jest różnorodną, skierowaną do zróżnicowanych odbiorców kulturą, która zaspokaja ich skrajne i odmienne potrzeby. Media, kultura popularna – film, reklama, muzyka, teledyski, billboardy – to obszary, które wypełniają nasze doświadczenia. To medium, przez które doświadczenia są wyrażane, oraz forma, w której codzienność jest praktykowana<sup>18</sup>. Obecność kultury popularnej w życiu każdego człowieka jest obecnością „wtopioną”, przenikającą do codziennych działań, która zawiera elementy uczenia się milczącego –

<sup>13</sup> *Ibidem*.

<sup>14</sup> M. Malec, *op. cit.*

<sup>15</sup> Z. Pietrasiński, *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa 1990.

<sup>16</sup> M. Malec, *op. cit.*

<sup>17</sup> M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, Poznań 2003.

<sup>18</sup> W. Jakubowski, *Kultura popularna jako przestrzeń edukacji dorosłych, czyli kilka refleksji o uczestnictwie w kulturze*, [w:] *Edukacja dorosłych jako czynnik rozwoju społecznego*, t. 2, red. T. Aleksander, Radom 2010, s. 397-403.

wiedzy milczącej (*tacit knowledge*)<sup>19</sup>. Jest to uczenie się nieformalne, które często bywa trudne do uchwycenia, zdefiniowania. Kultura popularna przestała stanowić tylko obszar rozrywki, ale stała się obszarem, w którym wytwarzane są symbole i znaczenia, gdzie negocjowane jest „bycie” w przestrzeni publicznej. To w tekstach kultury popularnej uwidaczniają się przemiany w obyczajach czy ewolucje estetycznych konwencji; w nich komentowany jest świat<sup>20</sup>. Zatem, skoro kultura popularna, media mają taki potencjał edukacyjny, to jest to także przestrzeń dla uczenia się starości przez obrazy starości. Jest to tak bogaty i różnorodny obszar, że zasługuje na szczegółową analizę w oddzielnym tekście.

Wizerunek starości w kulturze popularnej jest różnorodny, często pejoratywny<sup>21</sup>. Istotne jest zatem, aby obrazy starości prezentowane w kulturze popularnej były czytelne i nie stygmatyzowały starości. Można zatem postawić kolejne pytanie do namysłu, w kontekście wolontariatu: czy w przestrzeni mediów i kultury popularnej, w przestrzeni publicznej widoczny jest wolontariat seniorów?

### Uczenie się w starości

Charakterystyczną cechą osoby starszej jest posiadanie dużego bagażu różnorodnych doświadczeń. Doświadczenie może być pomocne w uczeniu się nowych treści, ale może też stwarzać bariery w przyswajaniu nowych informacji, sprzecznych z posiadaną strukturą wiedzy<sup>22</sup>. Istnieją sytuacje, w których uczenie się nie jest bezpośrednio widoczne. Dotychczasowe schematy znaczeniowe w wyniku pojawienia się nowej wiedzy i doświadczeń ulegają, jak określił to Kurt Lewin, „rozrożeniu”<sup>23</sup>. Proces ten nie posiada struktury, a rezultaty widoczne są dopiero z perspektywy czasu. Im bardziej sztywne, ugruntowane, wypracowane i powielane przez lata schematy myślenia, działania i uczenia się, tym proces uczenia się w starości może być bardziej złożony. Jedną z teorii andragogicznych, która wydaje się pomocna w rozumieniu uczenia się osób starych, jest teoria transformatywnego uczenia się Jacka Mezirowa<sup>24</sup>. Szersza analiza tej teorii wykracza poza zakres niniejszego tekstu<sup>25</sup>.

<sup>19</sup> M. Polanyi, *The tacit dimension*, London 1967, za: K. Illeris, *Trzy wymiary uczenia się*, Wrocław 2006.

<sup>20</sup> W. Jakubowski, *op. cit.*

<sup>21</sup> A. Pawlina, *Stereotypowe wizerunki starości w wybranych przekazach kulturowych*, [w:] *Edukacyjne, kulturowe...*

<sup>22</sup> M.S. Knowles, E.F. Holton III, R.A. Swanson, *Edukacja dorosłych*, Warszawa 2009.

<sup>23</sup> *Ibidem.*

<sup>24</sup> J. Mezirow, *Transformative dimensions...*; *idem, Learning as...*

<sup>25</sup> Szerszy opis i analiza teorii transformatywnego uczenia się J. Mezirowa w kontekście starości zob. M. Malec, *op. cit.*

Bez wątpienia uczący się senior jest doświadczoną osobą, posiada ugruntowaną perspektywę życia i świata, bogatą wiedzę z różnych dziedzin, którą może się dzielić z młodymi osobami na płaszczyźnie wolontariatu. Osoby w późnej dorosłości chcą uczyć się przede wszystkim tego, co jest przydatne w codziennym życiu lub co może być pomocne w komunikowaniu się z innymi. Jak twierdzi Alexandra Withnall: „uczenie się w późnej dorosłości może zawierać elementy refleksji i syntezy życia, odbywać się w nieustrukturalizowany i spontaniczny sposób, ale który może prowadzić do głębokiego samo-zrozumienia i wglądu w siebie”<sup>26</sup>. Takie rozumienie powoduje, że uczenie się w późnej dorosłości powinno być dobrze rozpoznane i sproblematyzowane. Warte namysłu jest pytanie: czy seniorzy postrzegają siebie jako uczących się?

### **Znaczenie wolontariatu w kontekście procesu aktywnego starzenia się**

W moim przekonaniu można wskazać przynajmniej dwa powody niewidocznej aktywności seniorów w wolontariacie. Pierwszy to brak identyfikacji seniorów z wolontariatem jako właściwym dla nich obszarem, gdzie mogą się uczyć, rozwijać, być aktywni i potrzebni, co prawdopodobnie wynika ze stereotypowego postrzegania starości i wolontariatu. Drugi powód jest ugruntowany negatywnym obrazem człowieka starego w społeczeństwie. Człowiek stary postrzegany jest bardziej jako problem, aniżeli korzyść i wartość dla społeczeństwa. Taka sytuacja skutkuje ograniczoną ilością miejsc, gdzie seniorzy mogą być aktywni i użyteczni w przestrzeni społecznej. Wymaga to wielu zmian, jakie muszą się dokonać w rozumieniu starości oraz idei wolontariatu uwzględniającego osobę seniora jako wolontariusza. Jest to zadanie zarówno dla seniorów, jak i dla społeczeństwa.

Jedną z najbardziej popularnych teorii ilustrujących potencjał starości jest teoria aktywnego starzenia się. Jej twórcami są Bernice L. Neugarten, Robert J. Havighurst, Sheldon S. Tobin i William E. Henry<sup>27</sup>. Teoria ta zakłada, iż ludzie, konstruując obraz siebie samego, korzystają z dwóch źródeł: czynności, jakie wykonują, oraz roli, jaką odgrywają w społeczeństwie (życiu). Zgodnie z teorią aktywnego starzenia się, starzejąc się, ludzie wychodzą z jednych ról i wchodzą w kolejne. Przykładowo po ukończeniu pracy zawodowej rola pracownika zmienia się na rolę emeryta, a rola męża i żony często zostaje zastąpiona rolą wdowy czy wdowca<sup>28</sup>. Zgodnie z tą teorią zmienność i płynność ról, jakie pełniemy w biegu życia, daje możliwość spojrzenia na

<sup>26</sup> A. Withnall, *Reflection on lifelong learning and the Third Age*, [w:] *Lifelong Learning: Learning Across the Lifespan*, red. J. Field, M. Leicester, London–New York 2003, s. 295.

<sup>27</sup> I. Stuart-Hamilton, *Psychologia starzenia się*, Poznań 2006.

<sup>28</sup> *Ibidem*.

proces starzenia się jako na zmianę, rozwój i aktywność. W związku z powyższym rola aktywnego pracownika, w kontekście omawianego zagadnienia, może zostać zastąpiona rolą aktywnego wolontariusza.

Zatem co to jest wolontariat oraz czy jest w nim miejsce dla seniora? Aby nakreślić ramy omawianego zagadnienia, przytoczę jedną z istniejących definicji wolontariatu, która pokazuje jego szeroki kontekst. „Wolontariat to zaangażowanie czasu i energii, aktywność wymagająca czasu bez finansowej korzyści. To działalność przynosząca korzyści społeczności, środowisku lub jednostce. Istotą wolontariatu jest chęć oraz możliwość bezinteresownego poświęcenia czasu w imię solidarności i odpowiedzialności bez oczekiwań finansowych”<sup>29</sup>. Współcześnie wolontariat stał się, głównie dla młodych osób, stylem życia, sposobem na bycie aktywnym, formą spędzania czasu wolnego oraz zbierania doświadczeń zawodowych. A jak wygląda wolontariat seniorów?

Polscy seniorzy angażują się w wolontariat<sup>30</sup>, jednakże rzadko określają siebie i są określanymi przez innych jako wolontariusze. **Działalność wolontarystyczną** można podzielić na **nieformalną**, **pozaformalną** oraz **formalną**<sup>31</sup>. Przykładem **nieformalnego wolontariatu** są działania przykościelne, pomoc sąsiedzka czy samopomoc koleżeńską. Ten rodzaj wolontariatu jest najczęściej spotykany wśród seniorów. Jednakże, jak pokazują badania Artura Fabiśa i Soni Kędzior<sup>32</sup>, najbardziej popularne miejsca dla wolontariatu seniorów to hospicja. Działania wolontariackie w hospicjach mają charakter nieformalny, jednakże przez organizację i strukturę funkcjonowania hospicjów określiłam je jako pozaformalne.

Wolontariat **pozaformalny** ma formę zorganizowaną. Pozaformalne działania wolontarystyczne są widoczne w Uniwersytetach Trzeciego Wieku (UTW). Uniwersytety Trzeciego Wieku cieszą się w Polsce ogromną popularnością. Jest ich już około 410, a z każdym rokiem, miesiącem powstają kolejne. Liczba UTW i ich rozwój świadczy o dużym zainteresowaniu i zapotrzebowaniu na taki rodzaj instytucji. Moim zdaniem działalność uczestników UTW to niedoceniany obszar działań wolontarystycznych seniorów. Aby zobrazować istotę funkcjonowania UTW opartą na wolontariacie pozaformalnym, posłużę się przykładem znanego mi Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy Uniwersytecie Wrocławskim (UTW, UWrocław).

<sup>29</sup> *Volunteering explained*, <http://www.worldvolunteerweb.org/resources/how-to-guides/volunteer/doc/volunteering-explained.html> [dostęp: 15.09.2012].

<sup>30</sup> A. Fabiś, S. Kędziora, *Wolontariat hospicyjny seniorów*, [w:] *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów. Biblioteka Gerontologii Społecznej*, red. A. Fabiś, Bielsko-Biała 2008; *Podstawy gerontologii społecznej*, red. B. Szatur-Jaworska, P. Błęadowski, M. Dziegielewska, Warszawa 2006.

<sup>31</sup> Rada Unii Europejskiej, *Rola wolontariatu w polityce społecznej. Konkluzje Rady*, 2011, <http://register.consilium.europa.eu/pdf/pl/11/st14/st14552.pl11.pdf> [dostęp: 20.06.2012].

<sup>32</sup> A. Fabiś, S. Kędziora, *op. cit.*



W Uniwersytecie Trzeciego Wieku UW. zatrudniona jest tylko jedna osoba odpowiadająca za obsługę sekretariatu oraz organizację zajęć. Oznacza to, że pozostałe osoby – seniorzy – angażują się w działalność UTW nieodpłatnie, czyli są wolontariuszami. Jednakże nie określają siebie jako wolontariuszy, choć ich działalność wolontarystyczna jest rozległa i obejmuje następujące obszary:

- współpraca z organizacjami i stowarzyszeniami wykazującymi zainteresowanie sytuacją osób starych;
- współpraca z dziećmi i młodzieżą – realizowanie projektów międzypokoleniowych;
- organizowanie różnych form artystycznych – kabaretu, teatru, występów chóru dla mieszkańców domu pomocy społecznej oraz hospicjów;
- organizowanie pomocy dla uczestników UTW – chorych lub niesprawnych;
- organizowanie konferencji przy współpracy z Instytutem Pedagogiki oraz Instytutem Psychologii UW;
- organizowanie dla uczestników UTW cotygodniowych spotkań z doradcą, na przykład z zakresu prawa czy ubezpieczeń;
- pomoc w tworzeniu i organizacji nowych UTW na terenie Dolnego Śląska;
- uczestnictwo słuchaczy-przedstawicieli UTW na corocznym Festiwalu Nauki oraz w różnego rodzaju spotkaniach i seminariach organizowanych przez lokalne władze oraz organizacje pozarządowe<sup>33</sup>.

Uniwersytet Trzeciego Wieku jest miejscem, które promuje alternatywny styl starzenia się – uczenia się w późnej dorosłości, rozwijania umiejętności i pogłębiania wiedzy.

Ostatni z wyróżnionych przez Radę Unii Europejskiej rodzaj wolontariatu – **formalny** – pojawia się głównie w organizacjach pozarządowych NGO (Non-governmental organization). Najbardziej popularne w Polsce to Polska Akcja Humanitarna, CARITAS i Polski Czerwony Krzyż. W maju 2004 roku Prezydent Polski podpisał uchwałę dotyczącą ubezpieczenia wolontariuszy, która jest korzystna dla wolontariuszy, ale nie dla organizacji. Oznacza to, że zainteresowanie organizacji (szczególnie tych mniejszych) wolontariuszami może osłabnąć<sup>34</sup>. Korzystne dla idei wolontariatu jest także przyjęcie 3 października 2011 roku przez Radę UE konkluzji na temat „Roli wolontariatu w polityce społecznej”. Dokument ten – jak wskazuje nazwa – dotyczy roli wolontariatu w polityce społecznej i stanowi wyraz uznania ze strony wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej dla wolontariuszy i ich wysiłku. W założeniu dokument ma za zadanie

<sup>33</sup> M. Malec, W. Wnuk, *University of the Third Age as a place of lifelong learning practice*, [w:] *Strategy of Lifelong Learning: Access and Implementation in Practice*, red. A. Dwojak-Matras, E. Kurantowicz, Wrocław 2006.

<sup>34</sup> M. Świątkiewicz-Mośny, *Wolontariat jako cnota i instytucja obywatelska*, [w:] *Obywatel w lokalnej społeczności. Studia i szkice socjologiczne*, red. M.S. Szczepański, A. Śliz, Tychy–Opole 2004.



podkreślić, że wolontariusze uosabiają i odzwierciedlają europejskie wartości i cele wyrażone w traktatach Unii Europejskiej, szczególnie te dotyczące spójności społecznej, solidarności i aktywnego obywatelstwa<sup>35</sup>.

Idea wolontariatu w kontekście starości, podejmowanie formalnych działań wolontarystycznych przez seniorów w odniesieniu do uczenia się oraz bycie wolontariuszem w okresie późnej dorosłości to zagadnienia konstytuujące rozważania podjęte w niniejszym tekście. Postępowanie poznawcze w wybranym obszarze ukierunkowane było następującymi szczegółowymi pytaniami badawczymi: jak wygląda sytuacja formalnego wolontariatu we Wrocławiu? Jak seniorzy rozumieją istotę wolontariatu? Jakie czynniki pomagają w byciu seniorem wolontariuszem? Jakie czynniki utrudniają podjęcie działań wolontarystycznych? Jakie korzyści wynikają z bycia seniorem wolontariuszem? Czego uczą się seniorzy, będąc wolontariuszami?

Aby uzyskać odpowiedzi na powyższe pytania badawcze, w kwietniu 2012 roku przeprowadziłam wstępne badania wśród seniorów wolontariuszy zaangażowanych w formalną działalność wolontarystyczną na terenie Wrocławia, skupionych wokół jednej z organizacji NGO – Fundacji Aktywny Senior. Moim zdaniem seniorzy wolontariusze, którzy świadomie nazywają siebie wolontariuszem, szerzej rozumieją istotę wolontariatu oraz dostrzegają jego wartości edukacyjne.

## Charakterystyka projektu – obszar i podmiot badań

Obszarem badań uczyniłam Fundację Aktywny Senior, działającą na terenie Wrocławia od 2010 roku. Cele Fundacji są rozległe. Te, które potwierdzają właściwy wybór obszaru badań, brzmią następująco:

- „działanie na rzecz poprawy jakości życia i promocji projektów, strategii i polityk;
- promocja uczenia się przez całe życie;
- działanie na rzecz spraw społecznych, badań rynku pracy, badań rynku gospodarczego;
- działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych;
- promocja i organizacja wolontariatu”<sup>36</sup>.

Głównym zadaniem Fundacji Aktywny Senior jest przede wszystkim diagnoza, wykorzystanie i rozwój kompetencji seniorów. Fundacja mieści się w budynku Wrocławskiego Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych Sektor3, co sprzyja rozległym kontaktom i wymianie doświadczeń między wolontariuszami w różnym wieku.

<sup>35</sup> Rada Unii Europejskiej, *op. cit.*

<sup>36</sup> Fundacja Aktywny Senior, <http://as.sektor3.wroclaw.pl/> [dostęp: 4.08.2012].

Fundacja Aktywny Senior skupia wokół siebie osoby w wieku 55+, które własnym przykładem pokazują, że warto angażować się w sprawy społeczne, organizować się i udzielać w projektach z zakresu aktywizacji i poprawy jakości życia. Każdy wolontariusz podejmujący się pracy wolontarystycznej zobowiązany jest do zapoznania się z etyką pracy oraz do podpisania porozumienia między wolontariuszem a instytucją, organizacją przyjmującą wolontariusza, które reguluje zasady, prawa i obowiązki działań wolontarystycznych.

Badana grupa to seniorzy wolontariusze, którzy w czasie prowadzenia badań byli w wieku 60+, a tylko jedna osoba miała 57 lat. Większość badanych (9 osób) nie posiadała wcześniejszych doświadczeń wolontarystycznych, reszta wykazała różnego rodzaju doświadczenia wolontariatu nieformalnego oraz pozaformalnego. Dla przykładu, były to takie działania, jak: pomoc w organizowaniu imprez okolicznościowych dla dzieci i młodzieży; udzielanie się w komitetach rodzicielskich; aktywność w terenowym Komitecie Ochrony Praw Dziecka; opieka nad osobami starszymi ze środowiska lokalnego; opieka nad dziećmi niepełnosprawnymi; pomoc rodzinie, znajomym, chorym dzieciom. Przestrzeń czasowa zaangażowania w bycie wolontariuszem była zróżnicowana u badanych seniorów. Niektórzy byli wolontariuszami od kilku miesięcy, a niektórzy od kilku lat (większość 2-3 lata). Czas, jaki badani seniorzy poświęcali na wolontariat, był różny i uwarunkowany ich możliwościami, jak i potrzebami organizacji, w której działali. Większość z seniorów wolontariuszy poświęcała około 3-4 godzin tygodniowo na wolontariat, 5 osób od 8-12 godzin tygodniowo, natomiast kilka osób napisało: *w zależności od potrzeb*, nie określając dokładnie liczby godzin poświęcanych na działania wolontarystyczne. Większość badanych (10 osób) miała wykształcenie średnie ogólne lub średnie zawodowe, 6 pozostałych były to osoby z wykształceniem wyższym.

Wśród wyżej opisanej grupy badawczej, wolontariuszy działających przy Fundacji Aktywny Senior, przeprowadziłam 30 kwestionariuszy ankiet o kafeterii otwartej. Jednakże tylko 16 wróciło wypełnionych. Otrzymane ankietę poddałam analizie w kontekście problematyki uczenia się, bycia wolontariuszem oraz idei wolontariatu. Ramę do analizy zebranego materiału empirycznego stanowił przedstawiony powyżej model uczenia się starości<sup>37</sup>.

## Przestrzeń wolontariatu i uczenie się

Mam świadomość, iż uzyskany materiał nie może być traktowany jak pełnoprawny materiał badawczy, ale niemniej pełni funkcję bodźca do namysłu nad istotnym problemem. Jest to „wycinek” świata społecznego, który stanowi uzasadnienie dla dalszego

<sup>37</sup> M. Malec, *op. cit.*

zwiększania zagadnienia wolontariatu seniorów. Z analizy otrzymanych danych wyłoniłam kilka obszarów, które zaprezentuję poniżej.

### **Istota wolontariatu w rozumieniu badanych seniorów**

Przywołując definicję Rady Unii Europejskiej<sup>38</sup>, wolontariat może być okazją do kształcenia się oraz stać się katalizatorem zmian społecznych. Angażowanie się w wolontariat umożliwia obywatelom nabywanie nowych umiejętności i umacnia ich poczucie przynależności społecznej. Definicja ta zdecydowanie znajduje potwierdzenie w wypowiedziach badanych seniorów wolontariuszy.

Z analizy wypowiedzi badanych seniorów wyłania się atrakcyjny obraz wolontariatu i wolontariusza. Wolontariat jawi się jako miejsce uczenia się, wymiany doświadczeń, rozwoju i umiejętności współpracy z osobami młodymi (dzielenie się doświadczeniem i wzajemne uczenie się), nabywania sprawności radzenia sobie we współczesnym świecie, sposób na życie i emeryturę, możliwość społecznego zaangażowania, a także rozwoju samego siebie. Takie rozumienie idei wolontariatu wpisuje się w model uczenia się do starości, w obszar uczenia się przez obrazy starości oraz uczenia się w starości.

### **Wolontariat jako alternatywa dla kontynuacji aktywności zawodowej**

Jak pokazuje analiza zebranych danych, wolontariat jest jedną z alternatyw podtrzymania aktywności zawodowej, nabycia nowych doświadczeń i zainteresowań. Być aktywnym zarówno fizycznie, jak i intelektualnie, być ciekawym świata i poznawać go, dokonywać refleksji nad tym, czego doświadczamy, a pracę traktować jako środek do realizacji powyższych zadań to jeden z możliwych scenariuszy uczenia się do starości<sup>39</sup>. Wolontariat umożliwia realizację takiego scenariusza, co potwierdzają wypowiedzi badanych seniorów.

*Po przejściu na emeryturę [...] chęcią podzielenia się z innymi moimi zainteresowaniami, umiejętnościami, pasjami. (B12)*

*Wypełnienie czasu zamiast pracy. Brak nudy. (B8)*

*Zdobycie nowych umiejętności oraz doświadczeń zawodowych i życiowych. (B9)*

*Mam mniej czasu wolnego, ale tego właśnie potrzeba seniorom, żeby czuli się potrzebni po przejściu na emeryturę. (B3)*

<sup>38</sup> Rada Unii Europejskiej, *op. cit.*

<sup>39</sup> M. Malec, *op. cit.*

## **Wolontariat jako przestrzeń przełamania barier międzypokoleniowych i osvajania ze starością**

Konotacje określeń „starość” i „ludzie starzy” są najczęściej negatywne<sup>40</sup>. Obecność seniorów wolontariuszy wśród osób młodych przełamuje dystans międzypokoleniowy, uczy współbycia i współdziałania, jest najlepszym świadectwem aktywnej i pozytywnej starości. Oswaja ze starością. Potwierdzają to uzyskane wyniki badań.

Uczenie się międzypokoleniowe to proces zmian wymagający czasu, zrozumienia i tolerancji. To budowanie relatywnie akceptującej relacji na zasadzie kontrastu. Widoczne jest to w poniższych wypowiedziach badanych seniorów wolontariuszy.

*Nie zawsze młodzi wierzą w zdolności seniorów. Czasem są nadopiekuńczy lub zapominają, że seniorzy pracują na zwolnionych obrotach. [...] Wspaniałe porozumienie, chęć współpracy, docenianie doświadczeń seniorów. (B11)*

*[Młodzi] są zbyt niecierpliwi, czasem nietolerancyjni, czasem nie liczą się ze zdaniem doświadczonych osób, wręcz gardzą ludźmi starszymi. [...] potrafią być pełni wigoru, zaangażowania, śpieszą z pomocą są uprzejmi, radośni. (B12)*

*Ja ich [młodych] podziwiam. Są bardzo zaangażowani w chęć niesienia pomocy, są pogodni, uśmiechnięci, wspaniali. Szkoda, że wcześniej nie było czasu, aby temu zajęciu się poświęcić. (B16)*

Ciekawa jest ostatnia wypowiedź, seniorki wolontariuszki (B16), która zarówno wyraża podziw wobec młodych, jak i jest pewnego rodzaju przyznaniem, że prawdopodobnie wcześniej postrzegała ich inaczej. Dopiero zaangażowanie w wolontariat zmieniło jej obraz osób młodych. Odnosząc to do modelu uczenia się starości, można stwierdzić, że wolontariat jest jednym z tych miejsc, gdzie młodzi ludzie uczą się pozytywnej starości przez „żywe obrazy starości”.

## **Znaczenie kultury popularnej, mediów dla rozwoju wolontariatu**

Media, kultura popularna to optymalne miejsca dla promocji wolontariatu seniorów oraz uczenia się starości przez pozytywne obrazy starości. W odpowiedziach na pytanie, co mogłoby być pomocne, aby więcej seniorów angażowało się w wolontariat, bardzo często pojawiał się aspekt mediów.

Upowszechnianie wolontariatu seniorów w mediach nie tylko zwiększyłyby świadomość odbiorców na temat idei wolontariatu i wolontariuszy, ale także zachęciłyby seniorów do podejmowania tego rodzaju aktywności. Pokazywanie w mediach obrazu aktywnego seniora wolontariusza nie tylko „oswajałoby” ze starością, ale „pozwoliłoby” istnieć seniorowi w przestrzeni publicznej, w mediach.

<sup>40</sup> A. Pawlina, *op. cit.*

Kolejnym obszarem uczenia się starości przez obecność osób starych są miejsca użytku publicznego. W takich miejscach osoby stare często są „przezroczyste” – niezauważalne. Ich obecność w teatrze, kinie, na koncertach, wystawach, w kawiarniach, pubach, uczelniach wyższych jest znikoma<sup>41</sup>. Osoba stara często traktowana jest przedmiotowo, jako element zbędny, zawadzający, problematyczny. Podobnie jest z wolontariatem. Senior jako wolontariusz jest rzadko widziany w przestrzeni publicznej. Przykładem może być organizowana corocznie przez Jurka Owsiaika Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, skupiająca ogromną liczbę wolontariuszy, ale głównie młodych osób. Niewielu jest wolontariuszy seniorów.

Budzenie, kształtowanie świadomości obecności osób starych w społeczeństwie, często pozbawionych praw, spychanych na margines społeczny, jest wyzwaniem stawianym przed szeroko rozumianą edukacją. Jak twierdzi Tapio Aittola: „uczenie się jest składową codziennego świata życia, jego praktyczne działania oraz wszystkie sfery życia codziennego i sytuacje działania powinny być traktowane i badane jako znaczące i uczące”<sup>42</sup>.

### **Wolontariat jako miejsce uczenia się i „stawania się lepszym człowiekiem”**

Jak pokazują przeprowadzone badania, wolontariat – współpraca z młodymi osobami, współobecność, dzielenie doświadczeń, wymiana poglądów – pomaga seniorom w samorefleksji nad ich życiem. Determinuje zmiany w poglądach, założeniach, przestrzeganiu siebie, innych i świata.

Badani seniorzy wolontariusze chcą się uczyć także pozaformalnie. Chętnie wzięliby udział w różnego typu szkoleniach i kursach.

Bycie wolontariuszem zwiększa pewność siebie i daje możliwość sprawdzenia swoich możliwości i umiejętności. Wszyscy badani seniorzy wolontariusze odczuwają korzyści z angażowania się w wolontariat. Działania wolontarystyczne dają możliwość spotkania ciekawych ludzi, z którymi można wymieniać doświadczenia, dzielić zainteresowania. Współobecność stwarza okazję dla rozwoju umiejętności komunikacyjnych i interpersonalnych.

Wolontariusze seniorzy uczą się lepszego rozumienia i słuchania innych, pokory, cierpliwości i tolerancji. Otwierają się na szerszą perspektywę poznawczą, budują zaufanie i uczą się dystansu do samych siebie. Jak twierdzą badani seniorzy, zaangażowanie w wolontariat umacnia charakter, uczy umiejętności rozwiązywania problemów i punktualności. Przez działania wolontarystyczne seniorzy odnajdują sens życia, pod-

<sup>41</sup> M. Malec, *op. cit.*

<sup>42</sup> T. Aittola, *Reflections on Learning in Everyday Life*, [w:] *Adult education and Democratic Citizenship II*, red. A. Bron, J. Field, E. Kurantowicz, Kraków 1998, s. 107.

noszą poczucie własnej wartości oraz uzyskują wiedzę na temat wartości i ważności wolontariatu. Z analizy odpowiedzi badanych seniorów wynika, że zaangażowanie w wolontariat dokonało transformacji w nich samych, stali się „lepszymi ludźmi”, bardziej optymistycznymi i otwartymi na siebie, innych i świat.

Seniorzy wolontariusze, działając w wolontariacie, uczą się siebie, innych i świata. Świata, który jest pełen znaczeń i symboli. Człowiek, będąc składową tego świata, nieustannie uczy się w nim przebywać. Jak twierdzi Peter Jarvis, uczenie się

jest kombinacją procesów odbywających się przez całe życie, poprzez które cała osoba – ciało (genetyczne, fizyczne i biologiczne) i umysł (znaczenie, wiedza, umiejętności, wartości, postawa, emocje, przekonania i uczucia) doświadczają społecznych sytuacji, których treść jest transformowana kognitywnie, emocjonalnie lub praktycznie (lub w dowolnej konfiguracji), a następnie integrowana z indywidualną biografią jednostki, czego rezultatem jest permanentnie doświadczająca osoba<sup>43</sup>.

Analiza zebranego materiału badawczego pokazuje, że potrzeba rozwoju, dokształcania, uczenia się jest znamieną dla osób w wieku późnej dorosłości. Jak twierdzi John Field<sup>44</sup>, dorośli dokształcają się i uczestniczą w organizowaniu swojej edukacji podczas całego życia, a uczenie pozaformalne przenika do ich życia codziennego.

## Zakończenie (wskazówki dla praktyki)

Jak pokazały uzyskane wyniki niewielkiego projektu badawczego, doświadczenie poczucia spełnienia, zadowolenia, uczenie się (zarówno osób starych, jak i osób młodych od starych) oraz stawanie się „lepszym człowiekiem” to istotne powody, dla których warto angażować się w wolontariat. Wolontariat stwarza osobom starszym sposobność podniesienia jakości życia oraz daje innym możliwość korzystania z ich doświadczenia i wiedzy. Promowanie pozytywnego obrazu osoby starej, także w przestrzeni wolontariatu, jest wyzwaniem zarówno dla społeczeństwa, jak i edukacji. Korzyści z bycia wolontariuszem są wielopłaszczyznowe. Osoby stare, angażując się w wolontariat, pomagają innym, wspierają się nawzajem, ale także wykazują postawę aktywnego seniora w szybko zmieniającym się świecie. Bycie wolontariuszem redukuje, przełamuje izolację i wycofanie oraz jest egzemplifikacją aktywnego życia i starzenia się.

Konkludując, działania wolontarystyczne dają osobom starszym poczucie wartości i ważności społecznej. Pomagają w zmianie postrzegania siebie jako uczących się oraz „dawców”, a nie niepotrzebnych „biorców”. Przełamywanie przez same osoby stare stygmatyzującego stereotypu bezwartościowego innego starego jest jednym z kluczo-

<sup>43</sup> P. Jarvis, *op. cit.*, s. 30-31.

<sup>44</sup> J. Field, *Lifelong learning and the new educational order*, Stoke on Trent and Sterling 2002.

wych zadań społecznych. Wolontariat jest przestrzenią, w której występuje uczenie się do starości, przez obrazy starości oraz w starości.

Przeprowadzone badania pokazują pozytywny obraz seniora wolontariusza, jednakże dla wykazania specyfiki (potrzeb, problemów, korzyści) oraz potwierdzenia zaproponowanych konkluzji potrzebne są interdyscyplinarne badania uwzględniające szersze konteksty.

## VOLUNTEERING AS SPACE OF SENIORS' LEARNING

### Summary

The volunteering of seniors is quite a new idea in Poland and raises a lot of controversies even among seniors themselves. Volunteering is more popular among young people. The young generation which is considered to be active on the vocational, educational and family fields has one more social task – volunteering. The elderly people – retired, who have more free time to do different things, also want to be active citizens but are identified with passive role in the community.

The aim of the article is to present a fragment of social world. The article is divided into two parts – theoretical and empirical ones. The first part presents idea of three models of learning: learning to get old, learning by being old and learning in later life, theoretical discussion about formal, non-formal and informal volunteering in the context of activity of seniors (referring to University of the Third Age as the example of non-formal volunteering of seniors). The other part presents analyse of the data collected from the seniors' volunteers from "Foundation of Active Senior" presenting volunteering as the space of seniors' learning.

**Keywords:** senior, voluntary, learning, activity, elderly